

a domácích psů musely divergovat téměř současně a složité genomické analýzy nasvědčují, že předek domácích psů se oddělil od vlka ještě před posledním glaciálním maximem.

V evoluci vlka bylo několik období velmi malé populační velikosti a je prokázáno, že vlčí populace prošly asi před 20–30 tisíci let výrazným snížením početnosti, což mohlo souviset s šířením loveckých skupin člověka a domestikací psa. Po této redukci se výrazně snížila genetická rozmanitost vlků a žádná z dnešních vlčích populací nemusí být sesterská domácímu psu. Bezprostřední předkové psa tak možná vymřeli, a tím se komplikuje hledání geografického původu domestikace. Je možné, že předek domácích psů pocházel ze svěbytných populací vlků, jež obývaly glaciální stepi a tundry. Tito vlci po konci doby ledové vymizeli a nahradili je menší vlci z jižních oblastí výskytu.

Archeologové obvykle předpokládají více domestikačních center, zatímco genetické nálezy ukazují spíše na jediné, ale není shoda na jeho geografické poloze. Uvažuje se, že pes mohl být prvotně zdo-

mácen v Evropě, na Blízkém východě, ve střední nebo východní Asii. Archaické formy psů, jako jsou australský dingo, africký basendži nebo zpívající psi z Nové Guineje, pocházejí z oblastí ležících mimo původní areál vlka a do míst dnešního výskytu je přivedl člověk. Jejich zvláštní rysy jsou dány zejména izolací od jiných plemen psů a nikoli starobylym původem. Dingo je volně žijící zdivočelý pes, který se do Austrálie dostal s lidmi nejspíše asi před 4 000 let. Zvláštní vlastnosti dingů se v poslední době vytrácejí v důsledku křížení s jinými domácími psy. Návrhy na uznání samostatného druhového statusu dinga nebo zdivočelých zpívajících psů z Nové Guineje však byly odmítnuty (Jackson a kol. 2017).

Archaický genom vlků z Tajmyru se mohl zachovat zvláště v dnešních plemelech domácích psů chovaných na Sibiři (sibiřský husky) a v Grónsku (grónský pes). Severská plemena (obr. 5) jsou tak možná blízká bazálním větvím stromu domácích psů. Moderní plemena mají původ v Evropě, ale mezi psy ze západní Eurasie a východní Asie existuje hluboká divergence.

Tyto rozdíly byly použity jako indicie dvou nezávislých paleolitických center domestikace psů z geograficky velmi vzdálených populací vlků. Uvažovalo se rovněž, že introgrese psů z východní Asie po příchodu nových lidských etnik do Evropy mohla způsobit ostrý předěl genetické konstituce psů v neolitu. Převládá názor, že změna genofondu psů od neolitu do dnešní doby se dělá poměrně povlovně a původně převládající neolitická haploskupina byla postupně vyměněna za jinou, dominující u dnešních plemen. Oddělení dvou linií psů ze západní a východní Eurasie potom musíme chápat jako mnohem pozdější událost, která nemůže být spojována s prvotní domestikací. Otázka geografického centra domestikace psa tak zůstává stále otevřená.

Mezinárodně se uznává více než 400 psích plemen a existují fylogenetické hypotézy o jejich vztazích.

Historie domestikace dalších savců po nástupu zemědělství bude popsána v navazujících dílech seriálu.

Seznam doporučené literatury uvádíme na webové stránce Živa.

Ondřej Pivoda

Indiánskou stopou aneb Názvy obratlovců přejaté z jazyků původních obyvatel Ameriky 5.

Závěrečná část našeho seriálu (Živa 2018, 2–4 a 6) bude věnována rybám, jejichž názvy pocházejí z jazyků amerických indiánů. Ryby jsou důležitou součástí stravy mnoha původních obyvatel Ameriky.

Indiáni i Inuité věří, že ryby jsou, tak jako ostatní živočichové, nadány rozumem a rozumí lidské řeči. Podle Huronů na rybách závisí počasí, Cimšanové podle nich pojmenovali většinu měsíců roku. Hopiové a Zuňiové, kteří ryby neloví, věří, že jejich zabítí může způsobit sucho. Četné amazonské i kanadské kmeny oslavují ryby v mýtech, písních a obřadech, tančí rybí tance, zobrazují je ve formě totemů a masek (obr. 1). Na pobřeží Aljašky a Kanady, ale i asijského pobřeží Tichého oceánu, hlavně Kamčatky a Sachalinu, se loví pět druhů lososů rodu *Oncorhynchus*. Pro tamní kmeny jsou lososi mořský nesmrtelný národ, dávající každý rok svá těla obyvatelům pevniny. Kostí snědených lososů je třeba vrátit do vody, aby ryby mohly znovu žít. U kmene Haida se při obřadu zahajujícím rybářskou sezónu zpívá: „Velký, jenž putuje proti proudu, na to začíná myslet. Velký, jenž bere do tlamy šterk, o tom přemýšlí. Velký s vypoulenýma bí-

1 Pokrývka hlavy ve tvaru lososa. Tlingitové, Aljaška, počátek 20. století

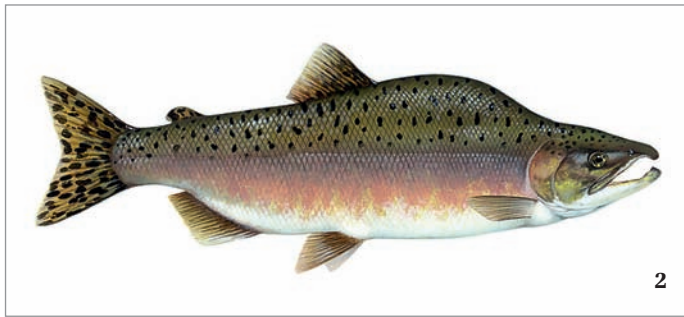
lýma očima už na to nemyslí.“ Názorná básnická zkratka pro tah, tření a následné hynutí lososů. Příznačné je, že Kwakiutlové a sousední Nutkové neznají obecný název pro lososa. Užívají přes 30 jmen podle druhu a vývojového stadia, ale i chování nebo konkrétní situace (typický příklad tzv. lidové taxonomie vzniklé detailní znalostí předmětů velkého významu). Jde

o pět druhů tichomořských lososů, které r. 1792 popsal Johann J. Walbaum, vynálezce chirurgických rukavic i průkopník ichtyologie. Své exempláře získal z Kamčatky a ponechal jim místní jména, jež se vžila i v češtině. Rybáři, kteří měli možnost lovit v Americe, však znají spíše anglické názvy (vesměs indiánského původu).

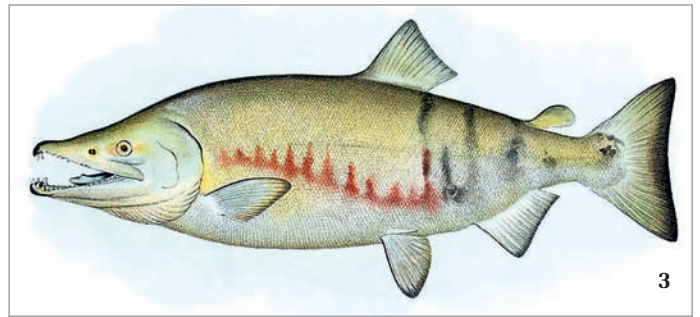
Nejčastěji lovený losos gorbuša (*Oncorhynchus gorbuscha*, obr. 2) dostal jméno podle tvaru těla samců, ruské gorbuša i anglické humpback znamená hrbáč. Další čtyři druhy mají jména domorodého původu. Nápadně červeného lososa nerku (*O. nerka*) pojmenovali kamčatští Itelmené, v jejichž jazyce nerk znamená červená. Analogií je anglické sockeye, ze sališského suk-qégh – rudý losos. Název lososa kisuč (*O. kisutch*) má původ v itelmenském kižviz – chutná ryba, ale v jeho anglickém označení toho slyšíme sališské quch-qégh – modrý losos. Evenkové ze sibiřské pevniny jsou spíše pastevci sobů a lososům bez rozdílu říkají keta. Tak přišel ke jménu losos keta (*O. keta*, obr. 3), zatímco jeho anglický název chum vychází z čínického tzum – skvrnitý, žíhaný. Podle Činuků z Oregonu dostal anglické jméno chinook největší z tichomořských lososů, l. čavyča (*O. tshawytscha*). Tento druh byl pojmenován podle domorodého kmene také na Kamčatce. Jde o Čaučuveny – ty, kteří mají soby, součast etnika Korjaků. Vyloučit nelze ani spojení s evenkským čaučín (měď), již se zbarvení lososa čavyči podobá.

Walbaum pojmenoval i sladkovodního sivena obrovského (*Salvelinus namaycush*) z Kanady. Jeho jméno převzal z kríjského namekuš – jezerní pstruh (také anglicky lake trout). Kríové znají i slovo namekušens se zdobňující příponou -ens, což označuje pro maso celosvětově chovaného pstruha duhového (*Oncorhynchus mykiss*). Druhové jméno Walbaum převzal z itelmenského mykiža – pstruh.

Krívové spojují pstruha duhového se siveny, ale v sališském dialektu halkomelem

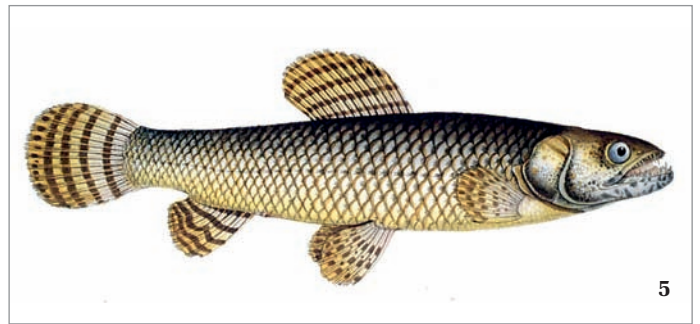
2

3

4

5

patří společný název qégh tichomořským lososům, pstruhovi duhovému a p. žlutohrdlému (*Oncorhynchus clarkii*). Siveny rodu *Salvelinus* nazývají Sališové jinak. Indiánské názvosloví odpovídá vědecké taxonomii, rod *Oncorhynchus* je odlišen od rodu *Salvelinus*. Na území Kriů však pstruh duhový představuje jediného zástupce rodu *Oncorhynchus*, takže byl spojen s podobnými siveny. Malý, krásně žlutě zbarvený a v současnosti ohrožený pstruh apačský (*O. apache*) z Arizony dostal název podle Apačů, jež sami sebe nazývají Diné (lid). Jméno apaču jim dali sousedé z puebel, hovořící jazykem zuňi. Kočovní Apačové znepokojovali rolníky z puebel svými nájezdy, jméno proto znamená protivník. Ironií je, že právě Apačové a sousední kmeny Navaho, Hopi a Zuňi se jako jediní indiáni Severní Ameriky rybařením vůbec nezabývali.

Ale zpět do Britské Kolumbie, odkud přišli předkové Apačů ve 13. století do Arizony. Sališové, Haidové, Tlingitové a další tamní kmeny loví vedle lososů i jiné ryby, z nichž nejvýše si cení korušku americkou (*Thaleichthys pacificus*). Je tak bohatá na tuk, že usušenou rybou lze prostrčit knot a používat ji jako svíci, jak napovídá místní název candlefish. Častěji se ale nazývá eulachan, z čínúckého ulakan (tučná ryba). Tuk z korušek postrádá rybí pach a za pokojové teploty má tuhou konzistenci. Proto je oblíbený v místní kuchyni a podnikaví Činúkové s ním už před příchodem bělochů obchodovali.

Na východním pobřeží Severní Ameriky odedávna hrají v rybolovu velkou roli sledovité ryby, hlavně menhaden atlantský (*Brevoortia tyrannus*). Zatímco jeho maso a jikry algonkinští indiáni jedí, hlavy, páteře a další zbytky našly využití jako hnojivo při pěstování kukuřice a fazolí. Právě od toho je odvozeno jeho zvláštní jméno, v jazyce algonkinských Narragansettů se totiž označuje munnawhatteaug – jídlo pro rostliny. Když r. 1620 dorazili Otcové poutníci do Nové Anglie, jejich indiánský přítel Tisquantum jim poskytl nejen krocany a kukuřici (jak si dodnes Američané připomínají při Dni díkůvzdá-

ní), ale naučil je i kukuřici pěstovat, a to s přispěním rybiho hnojiva.

Oblíbenou kořistí rybářů na Velkých jezerech jsou štiky. Kromě štiky obecné (*Esox lucius*) k nim patří menší š. americká (*E. americanus*) a š. černá (*E. niger*) nebo velká štika muskalunga (*E. masquinongy*, obr. 4) dorůstající délky 180 cm. Jméno má odžibvejské, původně maashkinoozhe, což znamená nehezká nebo deformovaná štika, podle nevýrazného „vybledlého“ zbarvení. Možný je i původ z odžibvejského slova maaskēkinoozhe – bahenní štika, odůvodněný tím, že tento druh obývá často stojaté zarostlé vody. Uvádí se i původ ze slov mish- (velká) kenoszha (štika).

Lakotové, častěji ale nepřesně zvaní Siouxové, nebyli velcí rybáři. Lovili bizony, jeleny a vidlorohy a sbírali jedlé rostliny. Lakotské slovo wanhu znamená šíp i keř brslen tmavočervený (*Euonymus atropurpureus*), jehož rovné větve se hodí pro výrobu šípů. Bílí osadníci název změnili na wahoo. Byl to snad penzionovaný veterán

6

2 Losos gorbuša (*Oncorhynchus gorbuscha*). Orig. T. Knepp.

Převzato z Wikimedia Commons

3 Losos keta (*O. keta*). Orig. B. W. Evermann a E. L. Goldsborough (1907)

4 Štika muskalunga (*Esox masquinongy*). Foto E. Engbretson.

Převzato z Wikimedia Commons

5 Tahir malabarský (*Hoplias malabaricus*). Orig. J. F. Hennig z knihy M. E. Blocha a kol. (1795–97)

6 Indiáni při rybolovu. Orig. T. De Bry (16. století)

7 Paúhořovec příčnopruhý (*Gymnotus carapo*). Orig. M. E. Bloch (1796)

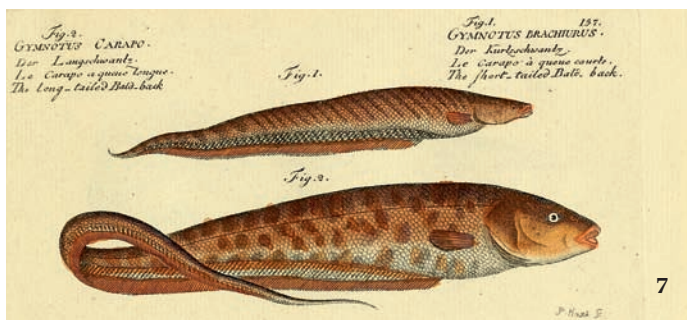
8 Kujaba brazilská neboli zlatá (*Salminus brasiliensis*). Orig. P. Oudart (1847)

9 Piraňa červená (*Pygocentrus nattereri*). Foto M. Kořínek

indiánských válek, trávící důchod rybařením v Kalifornii, kdo pojmenoval wahoo štíhlou makrelu Solanderovu (*Acanthocybium solandri*) s šípovitým tvarem těla. V literatuře je tento pojem doložen po r. 1875. Možná ale s indiány ani nesouvisí a vznikl zkromolením názvu havajského ostrova Oahu. Na Havaji, kde je makrela známa jako ono s významem chutná, je tato ryba pro své lahodné maso vůbec nejcennějším úlovkem.

Tarpony rodu *Megalops* si sportovní rybáři vysoce cení, především kvůli vzrušujícímu zdolávání, při němž ryba vyskakuje až 3 m nad hladinu. Název je ve formě tarpoen doložen od 17. století a pochází z jazyků miskito a paya, jimiž se mluví na pobřeží Hondurasu. Indiánský název zní ta'pum a vyslovuje se s rázem, hrdelním zvukem podobným anglickému r, značí ho apostrof mezi t a p.

Z karibské oblasti pochází i pojmenování obávaného soltýna barakudy (*Sphyrna barracuda*). Zpráva o útocích barakud na člověka jsou ale přehnané, ke zranění jejich ostrými zuby dochází spíše při neopatrné manipulaci s chycenými jedinci. Zatímco v mládí se barakudy sdružují do hejn, dospělci dorůstající délky až 200 cm jsou samotářskými lovci. To reflektuje i jejich název převzatý z jazyka taíno, kde

baracotoy znamená osamělý lovec. Zdrobnělý název dostaly nepříbuzné, ale vzhledově podobné barakudiny z čeledi Paralepididae. Dorůstají délky nejvýše 1 m a díky životu v hlubinách oceánů se ve sportovním rybolovu neuplatňují.

Už jsme hovořili o pidžinech a kreolštinách, jazycích smíšeného původu, jež vznikaly především mezi potomky Afričanů v karibské oblasti, v Surinamu i na pobřeží Brazílie. Mísí se v nich slovní zásoba evropských, afrických i indiánských jazyků. V tomto prostředí vzniklo pojmenování robalů z rodu *Centropomus*. Pro dravost i tvar hlavy byly tyto ryby přirovnávány k vlku, španělsky lobo, a dostaly jméno lobarro. Z něj přesmyčkou (metatezí) vznikla kreolská podoba robalo.

Hydrodynamickým tvarem těla i rychlostí vynikají marlínové – zástupci rodů *Tetrapturus* a *Makaira* z čeledi plachetníkovití (Istiophoridae), jejichž sílu a houževnatost oslavil Ernest Hemingway ve Starci a moři. Zde mě pátrání stálo hodně úsilí. Ukázalo se, že ačkoli marlín nemá domorodý původ, jeho etymologie nepostrádá romantiku. Zavádí nás do doby a prostředí karibských pirátů 17. století, kdy k vybavení pirátských, válečných i obchodních lodí patřil nástroj, o němž se dobrodružné romány a filmy nezmiňují, ale pro provoz lodi byl nezbytný. Jde o rozplétací trn, anglicky marlinspike, užívaný při rozplétání a vazání lan, hlavně v případě jejich poškození. Podobnost protažené horní čelisti marlínů s tímto nástrojem jim dala jméno.

Ačkoli anglické slovo shark patří mezi nejznámější názvy zvířat, v angličtině je poměrně mladé. Do povědomí se zapsalo r. 1565, kdy kapitán John Hawkins dovezl z Jamajky sušené tělo velkého žraloka a vystavil ho v Londýně. Předpokládalo se, že název přivezl z Karibiku spolu s preparátem. Zdrojem by mohl být xac [šak] – žralok z yukatánské mayštiny. Háček je v tom, že již r. 1442 psal rádce krále Jindřicha VI. Sir Thomas Backington jednomu příteli dopis o hostině, na níž byl mezi jinými rybími jídly podáván i shark. A tak je nutné hledat původ slova v severním Německu a Nizozemí, kde se lotr, psanec či rváč nazýval schurke. Faktem ovšem je, že ve středověké Anglii se žralokům říkalo dogfish (psí ryba). Hawkins tak, snad s pomocí mayského názvu, oprávil staré nářeční slovo.

Mezi rybáři je znám i španělský název žraloka – tiburón. O jeho indiánském původu nelze pochybovat, zdrojem je tupijské tubaru (žralok). Katalánsky se tiburón vyslovuje taurón, což se projevilo v pojmenování žraloka písečného (*Carcharias taurus*), i když s býkem (taurus) nemá jeho vzhled ani chování nic společného.

Ryby v Jižní Americe

Na rybolovu závisejí také jihoameričtí indiáni, zvláště v povodí Amazonky a Orinoka. Jejich znalost ryb i šíře rybářských technik je obdivuhodná. Loví do sítí, na udici s kostěnými háčky i na umělé nástrahy. Ryby v tůních lze omámit šťávou z liány barbasco, zatímco na řekách jsou velké ryby střeleny z kánoí lukem a šípy. Loví se tímto způsobem i jedny z největších sladkovodních ryb světa, arapaimey (*Arapaima* spp., blíže viz Živa 2018, 2: 99–103). Rodové jméno jim propůjčil karibský jazyk kalina z povodí Orinoka. Kalinové jim říkají warapaimo, tedy velký trahir. Trahirové (Erythrinidae), kalinsky warapa, jsou čeledi ryb, které se arapaimě moc nepodobají. V obou případech ale jde o dravce. Arapaimu lze snadno zasáhnout šípy z kánoe – její lov lukem v 16. století zobrazil německý cestovatel Hans Staden (obr. 12). Tupióvé a po nich i dnešní Brazilci jí říkají pirarucú – ryba pomalovaná barvou urucú. Rudá barva urucú ze semen orelániku barvířského (*Bixa orellana*), mimo Brazílii zvaná achiote, slouží k malbě na tělo, chrání pokožku před slunečním zářením, odpuzuje hmyz, prý i zlé síly. Arapaimy mají převážně v zadní části těla červenou kresbu připomínající ornament. Po smrti červené zbarvení rychle mizí, na exponátěch v muzejních sbírkách ho už nespátíme.

Mezi vyhledávané chovance velkých akvárií patří velmi zajímavá arowana dvojvousá (*Osteoglossum bicirrhosum*), zatímco s a. černou (*O. ferreirai*) se setkáme zřídka. Jejich název vychází z tupijského aruaná, jména obou druhů rodu. Na brazil-

ském pobřeží se však takto nazývají mořské želvy, hlavně kareta obrovská (*Chelonia mydas*). V obou případech jde o tvory, jejichž spatření bylo chápáno jako šťastné znamení. Aruaná znamená totiž zároveň i tupijské božstvo radosti.

V souvislosti s arapaimou jsme zmínili trahiry. Jsou to samotáři a řídí se zrakem. Ryba útočí v reakci na pohyb, kousne a poté se vzdálí. Útoky na člověka proto nebývají fatální. Jejich jméno je přejímkou z guaraníského tare'ýi nebo tupijského tare'ira, jak indiáni nazývají velké druhy rodu *Hoplias* (obr. 5). Název znamená ještě-ryba, kvůli vzhledu a snad i schopnosti překonat krátkou vzdálenost plazením po souši.

Tupijské jméno si nesou i rybí dravci z rodů *Pygocentrus* a *Serrasalmus*, pirani. Vzniklo asi spojením slov pirá (ryba) a anha (zuby). Piraňa červená (*P. nattereri*, obr. 9) má zuby tak ostré, že je amazonští indiáni užívali k holení. Základem ale může být i pira (kůže) a sloveso raima (strhnout). Ať už jde o zubatou rybu, nebo stahovače kůží, indiáni pirané s oblibou jedí. Podle Alexandra von Humboldta spouštěli Waraové, kanoisté z delty Orinoka, své zemřelé v sítích do vody, aby pirani očistily kostru od měkkých tkání. Zřejmě jde o omyl, Waraové odedávna k pohřbívání používají nejcennější majetek zemřelého, kánoi, do níž je také uloženo.

Mezi tetry (Characidae) patří nejen pirani, ale i mnoho z oblíbených akvarijních rybek včetně neonek rodu *Paracheirodon*. Krásou si s nimi nezádá kujaba brazilská neboli zlatá (*Salminus brasiliensis*, obr. 8), do akvária se ale nehodí. Dorůstá velikosti lososa, jemuž se podobá i dlouhými tahy na trdlišť v horních tocích řek. Konkivistadoři chtiví zlata věřili, že kujaby získávají lesklé zlatavé zbarvení na rýžovištích zlata, proto se jim říká dorado. Sledovali jejich tah proti proudu řeky Paraguay a na jednom přítoku se skutečně povedlo objevit zlatonosný písek. Byla to řeka Cuiabá a r. 1719 u ní zlatokopové založili osadu, dnešní hlavní město brazilské provincie Mato Grosso. Název Cuiabá primárně patřil řece, metonymií se pak přenesl na město a rybu. Místní lidé ho spojují s tupijským kuia – kalebasa, tykвовá nádoba k pití maté. Oblast dnešního města Cuiabá obýval kmen Bororó a jeho příslušníci dali místu název Ikuiaapá – tam, kde šíp zasahuje ryby. Dál na jih žijící Guaraniové však řecu Cuiabá od nepaměti říkají Kyavaverá, což znamená řeka vyder obrovských, a bělošský název může mít i tento původ.

Mezi nejběžnější akvarijní ryby patří sumci krunýřovci, hlavně z rodů *Hypostomus* nebo *Ancistrus*. K nejhezčím krunýřovcům se řadí zástupci rodu *Panaque*,

10

11

jejichž chov je však náročnější. Rodové jméno si přinesli ze své venezuelské vlasti, kde karibští indiáni hovořící jazyky taulipang a jek'wana říkají krunyřovcům, ale i pancéřníčkům panake.

Sumci z čeledi Pimelodidae dostali díky mimořádně dlouhým vousům některých druhů české pojmenování anténovci. V Amazonii se na velké příslušníky rodů *Pseudoplatystoma*, *Pimelodus* nebo *Sorubim* doptáme pod slovem suru'bi – vousáč, což inspirovalo i vědecké jméno posledního rodu. Je až s podivem, že v žaberní dutině velkých anténovců cizopasí jejich příbuzní, sumečci z čeledi kandirovítí (*Trichomycteridae*). Čeď byla nazvána podle vandélie obecné (*Vandellia cirrhosa*), známé v Amazonii jako kandirú, z tupíjského a'kãg dewa – malá plochá hlava. Pokud člověk při koupání v jihoamerické řece močí, může zažít nepříjemné setkání. Drobná ryba proniká proti proudu vody s odpadními dusíkatými látkami, vypuzovanému zpod skřelí svých rybích hostitelů, a proud moči ji přiláká do močové trubice. Tam se vzpříčí paprsky ploutví a obvykle uhynie. Způsobí tak svému nepravému lidskému hostiteli zánět, končící bez lékařské pomoci sepsí a úmrtím.

Paúhořovec příčnopruhý (*Gymnotus carapo*, obr. 7) bývá mezi akvaristy nazýván karapo. Slovo je odvozeno z tupíjského sara'pó – vysmekne se z ruky. Ačkoli je blízký příbuzný paúhoří elektrického, lze ho vzít do ruky bez obav. Patrně z ní rychle vyklouzne, ale elektrický šok nedá. Vydává jen slabé výboje, s jejichž pomocí se orientuje v kalné vodě.

Akary rodů *Cichlasoma*, *Andinoacara* (obr. 10) nebo *Aequidens* a menší akarka zelená (*Nannacara anomala*) náležejí mezi akvariální ryby, jež při správné péči dlouho žijí a rozmnožují se. Tupíjské akarka označuje nejen uvedené rody, ale i další cichlidy včetně kančíků (*Heros*), skalár (*Pterophyllum*) a terčovců (*Symphysodon*). Indiáni ovšem rozlišují jednotlivé druhy, např. akarásu – velká cichlida, značí statného vrubozubce pavího (*Astronotus ocellatus*), ceněného pro chutné maso. Rádi ale konzumují i daleko menší, pestré a v chovu ceněné ryby. Návštěva rybího trhu v Manausu, IQUITOSU nebo PUCALPĚ tak nejednomu akvaristovi zřejmě přivodí šok.

Na závěr si povíme něco o „satanské rybě“, tedy perleťovce velkohlavé (*Satanoperca jurupari*). Tato hezká, mírná cichlida, jež inkubuje jikry v ústní dutině, stej-

12

10 Akara modrá (*Andinoacara pulcher*) patří k akvaristicky oblíbeným rybám.

11 V chovech se objevuje i perleťovka *Satanoperca daemon*, příbuzná „satanské rybě“ *S. jurupari*. Foto M. Kořínek (obr. 10 a 11)

12 Tupinambové při lovu arapaimy. Hans Staden – Pravdivá historie a popis země nahých a strašlivých lidožroutských divochů, nalézající se v novém světě Americe (1579). Snímky a ilustrace, pokud není uvedeno jinak, převzaty v souladu s podmínkami použití, zdroje jsou uvedeny na webové stránce Živý.

ně jako afričtí tlamovci, v sobě nemá nic ďáblského. Zaujímá však důležité místo v mýtech indiánských kmenů od řeky Río Vaupés na severozápadě Brazílie. Perleťovka v nich ostnitou hřbetní ploutví rozsekne břicho těhotné ženy při koupeli v řece. Tak se zrodí Jurupari, kulturní hrdina, jenž stanoví systém tabu, zavádí dělbu práce mezi ženy a muže a ustanoví obřad iniciace dospívajících chlapců. Překročení tabu ale trestá snědením provinilců, za což ho lidé upálí na hranici. Z popela šlechtného kanibala vyroste palma *Guillemia gasipaes* (syn. *Bactris gasipaes*), jejíž výživné plody zrají v hroznech vážících 50 kg a lze je dlouho uchovat. Je to Jurupariho poslední dar lidem. Při sklizni těchto plodů indiáni dodnes vzdávají Jurupari mu díky formou bouřlivé slavnosti, spojené s pitím kvašených nápojů, rituální hudbou, tanci i bolestivými zkouškami odvahy pro dospívající chlapce. Prý mělo docházet i ke skupinovému sexu, což není pravděpodobné, neboť ženy jsou ze slavnosti vyloučeny. Přesto není těžké pochopit, proč se tato slavnost vůbec nezamlou-

vala jezuitským misionářům, působícím zde od 18. století. Jezuité bez váhání Jurupariho ztotožnili se Satanem, a tak přišla ke jménu naše ryba (viz také obr. 11).

Závěrem

Příklad s rybou perleťovkou může dobře ilustrovat složitost reflexe živočichů očima původních obyvatel, provázání empirických znalostí o jejich životě s mytologií, zvyky a rituály způsobem hodně vzdáleným evropské logice. Rozluštění spleťtého komplexu představ, zkušeností a symbolů, zakódovaného v jazycích, které mají zcela jinou gramatiku než čeština nebo angličtina, je pro etnobiologii klíčové, ale často nesmírně složitě.

Domorodým jazykem, z něhož pochází nejvíce, asi polovina, analyzovaných názvů je tupíjština a příbuzná guaraníjština. Rozhodně to není náhoda. Tupíjské kmeny žily v době prvních kontaktů s Evropany na brazilském pobřeží, byly početné a otevřené vůči stykům s kolonisty. Obývaly oblast atlantského deštného lesa, z něhož v současné době zbývají žalostné trosky. Přesto zůstává pomyslnou branou k dalším částem Jižní Ameriky, včetně Amazonie, oblasti s nejvyšší biodiverzitou na Zemi. Právě na území Tupiů měli Portugalští, španělští i francouzští mořeplavci možnost poprvé spatřit četné živočichy atlantského lesa a posléze i amazonské oblasti. Např. Antily obývané Taíny a Kariby, aztécké Mexiko i mayský Yucatan Evropané osídlili dříve než Brazílii, ale tamní biodiverzita se s Amazonií nemůže měřit.

Fauna Severní Ameriky má zase řadu společných nebo podobných druhů či alespoň rodů s faunou Evropy a jejich pojmenování osadníkům nečinilo potíže. Z toho důvodu nepřevzaly evropské jazyky původní jméno zvířete nesmírně důležité pro materiální i duchovní kulturu severoamerických indiánů, ale daly mu název bison, což je latinská verze slova wisent, jímž nazývali evropského zubra staří Germáni. Naproti tomu v případě fauny Amazonie, atlantského lesa, ale i And nebo Patagonie, tak odlišné od všeho, co znali kolonisté z domova, bylo nutností přijmout domorodá jména.

Použitou literaturu uvádíme na webové stránce Živý.